

Amasya İlahiyat Dergisi – Amasya Theology Journal

ISSN 2667-7326 | e-ISSN 2667-6710

Aralık / December 2019, 13: 115-141

**Hadis Usûlü-Mantık İlişkisi
(Nüzhetü'n-Nazar Özelinde)**

**The Relationship of Hadith Methodology and Logic
(Within the Framework of *Nuzhat al-Nazar*)**

Ali Arslan

Dr. Öğr. Üyesi, Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi,
Hadis Anabilim Dalı

Assistant Professor, Zonguldak Bülent Ecevit University, Faculty of Theology,
Department of Hadith
Zonguldak, Turkey
arslanalimarabuk@gmail.com
orcid.org/ 0000-0003-1085-9604

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received: 15 Nisan / April 2019

Kabul Tarihi / Accepted: 18 Haziran / June 2019

Yayın Tarihi / Published: 30 Aralık / December 2019

Yayın Sezonu / Pub. Date Season: Aralık / December

Sayı / Issue: 13 **Sayfa / Pages:** 115-141

Atıf / Cite as: Arslan, Ali. "Hadis Usûlü-Mantık İlişkisi (Nüzhetü'n-Nazar Özelinde) [The Relationship of Hadith Methodology and Logic (Within the framework of *Nuzhat al-nazar*)]". *Amasya İlahiyat Dergisi-Amasya Theology Journal* 13 (December 2019): 115-141.

<https://doi.org/10.18498/amailad.554221>.

İntihal / Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi. / This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

Copyright © Published by Amasya Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi / Amasya University, Faculty of Theology, Amasya, 05100 Turkey. All rights reserved.

<https://dergipark.org.tr/amailad>.

The Relationship of Hadith Methodology and Logic (Within the Framework of *Nuzhat al-Nazar*)

Abstract

Logic has been accepted as a tool science in the tradition of Islamic thought. Logic started to gain importance in the Islamic world by means of translated works. Although there were some reactions against logic in the early days, especially after the Ghazali, it was accepted as an introduction to all educations. Especially the scholars of the methodology of Jurisprudence have benefited greatly from Logic in their works. In this study, the relationship between logic and the hadith methodology will be dealt with in three headings, within the framework of *Nuzhat al-nazar* which is famous hadith methodology work of Ibn Hajar. There is not enough work on the subject of hadith methodology and logic relation, has been an important factor in the selection of this subject. It is emphasized how the science of logic affects the Hadith Methodology as a way of expression. In addition, Ibn Hajar's work on the hadith methodology, while putting forward a new order, the extent to which this science has been discussed. Ibn Hajar's pointing to the relations between the concepts and the definition of the five coherences while putting forward the definitions are among the subjects of the study.

Summary

The connection of the Islamic world with Logic as a branch of science started with the first translation activities and an original Logic system was established with al-Fârâbî (d. 339/950) and Ibn Sînâ (d. 428/1037). In the end, Logic is seen as a science that teaches the rules of right thinking. Initially, thoughts against Logic were expressed by Ghazzâlî (d. 505/1111), and Logic, for all the sciences, began to be considered as an "introduction".

The science of Logic was summarized by Ghazzâlî in the introduction to the work of Principles of Jurisprudence, previously the influence of Logic on the science of the Kalam began to be seen at different levels in time as well as in other religious sciences. In this context, it is possible to see references to the terms and rules referred to in the science of Logic in the works of Hadith Methodology. In this research, as an example of this subject, Ibn Hajar al-Asqalani (d. 852/1449), who is dominant in both branches of science, was selected as *Nüzhetü'n-nazar* and the interaction of Hadith and Logic was examined under some headings.

Ibn Hajar wrote this book on the basis of Ibn al-Şalaḥ's book "*Ulumu'l-hadith*". He put forward the subjects of the Method of Hadith in a new order, separate from Ibn al-Şalaḥ's. It is clear that during this arrangement, Logic is utilized. As the philosophers who set up the system, the most general concept is important for

establishing a new system. Among the concepts used in the Hadith Method, Ibn Hajar has chosen the concept of 'habar' as the most meaningful. In his work, he placed the concept of "habar" at the top of the list. As a matter of fact, in Logic, five predicables are listed as genus, species, discrimination, holistic separation and correlation. He has taken over the concept of the widest covering in his new assembly and has made its classification according to him.

He took advantage of logic not only in terms of order, but also when referring to relations between concepts. In Logic, there are four types of relationships between the two concepts: equality, separation, full entrepreneurship and incomplete entrepreneurship in terms of accuracy and totality. For example, where it refers to the relationship between the concept of "habar" and the concept of "hadith", it says that this relationship is not a relationship of equality, but a relationship of full enterprise. In this respect, it is clear that Ibn Hajar refers to the types of the relationship used in Logic among the terms in his work. Thus, by drawing attention to the different aspects and distinctive characteristics of these terms, they are instrumental in easier understanding of the related terms.

He also benefited from the science of Logic in terms of definition. Since the subject of "definition" is one of the most important issues in Logic, the interaction on this subject is more. Making the definition according to five predicables has been accepted as fundamental in Logic. It was also desired that the definition be complete. Ibn Hajar made clear his attention to these issues in some of his definitions. For example, it is possible to see this when explaining the concept of "Musnad". He states that the word "marfu", which he uses in the definition, is a genus, while the word "sahabi" is a species.

As seen in these examples, Ibn Hajar tries to define the terms used in the hadith science in the manner mentioned in Logic. He tried to make a definition in accordance with the principle of complete definition. Indeed, Ibn Hajar clearly refers to some of these, and in some definitions, he points out which word is genus, and which is species.

Ibn Hajar benefited from the knowledge of Logic, which the Islamic world had met through translations, as well as from the religious sciences of his own time. This aspect of his works should not be kept away from attention. In the dynamism of Hadith Science in the ninth century of Hijri, the effect of this issue should not be ignored.

It is seen that the science of Logic is effective in the hadith method in other subjects, especially the issues mentioned above. Detailed analysis of this effect is the subject of wider research. The science of Logic also had an effect on the expressions used especially in exposing the subjects in the method. It is possible to see this effect in Ibn Hajar's systematization of the hadith method. It should

also be noted that this effect has not changed the essential definitions of the terms. Rather, it was effective in terms of how and on what basis the definitions should be made and resulted in the definitions being made in a certain order.

Keywords: Hadith, Nuzhat al-nazar, Logic, Methodology, Ibn Hajer.

Hadis Usûlü-Mantık İlişkisi (Nüzhetü'n-Nazar Özelinde)

Öz

İslam düşünce geleneğinde daha ziyade bir alet ilmi olarak kabul edilen Mantık ilmi, tercüme eserler vasıtasıyla İslam dünyasında önem kazanmaya başlamıştır. İlk zamanlar bu ilme karşı bazı tepkiler olsa da özellikle Gazzâlî sonrası, bütün ilimler için bir giriş mahiyetinde kabul edilmiştir. Özellikle Usûl-i fıkıh âlimleri eserlerinde Mantık ilminden büyük oranda istifade etmişlerdir. Bu çalışmada Mantık ilmi ile Hadis Usûlü arasındaki ilişki İbn Hacer'in meşhur hadis usûlü eseri *Nüzhetü'n-nazar* özelinde üç başlık halinde ele alınmıştır. İlgili eserde Mantık ilminin etkisi bu çerçevede gösterilip, iki ilim dalı arasındaki ilişkinin örnekleri gösterilmiştir. Hadis Usûlü-Mantık ilişkisi konusu üzerinde çok fazla çalışma olmaması bu konunun seçiminde önemli bir etken olmuştur. Mantık ilminin Hadis Usûlü'nü ifade tarzı olarak nasıl etkilediğine ve İbn Hacer'in Hadis Usûlü'ne dair eserinde yeni bir tertip ortaya koyarken bu ilimden ne ölçüde istifade ettiğine işaret edilmiştir. İbn Hacer'in kavramlar arası ilişkilere değinmesi ve tanımları ortaya koyarken beş tûmeli esas alması gibi hususlar da çalışmanın konuları arasındadır.

Anahtar Kelimeler: Hadis, *Nüzhetü'n-nazar*, Mantık, Usûl, İbn Hacer.

Giriş

İslam dünyasının bir ilim dalı olarak Mantık'la irtibatı, ilk tercüme faaliyetleri ile başlamaktadır. Özellikle Abbâsîler devrindeki tercüme eserler daha ziyade Felsefe, Mantık, Tıp, Fizik ve Matematik gibi ilimlerdeki eserler üzerine olmuştur. Aristo'nun Mantık alanındaki eserlerinin tercüme eserleri de hicrî II. yüzyıl sonu ile III. yüzyıl başlarında yaşamış kişiler tarafından yapılmıştır. IV. asırda Fârâbî (ö. 339/950) ve V. asırda da İbn Sînâ (ö. 428/1037) ile Mantık bir bütün halinde ele alınmış ve özgün bir Mantık sistemi kurulmuştur.¹

¹ Bk. Hilmi Ziya Ülken, *Mantık Tarihi* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1942), 81-83; Nihat Keklik, *İslam Mantık Tarihi ve Fârâbî Mantığı* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1969), 1: 37-60.

Filozofların dışındaki çevreden ise İbn Hazm (ö. 456/1064) ve Gazzâlî (ö. 505/1111) Mantık'la ilgilenmiş ve bu konuda eserler telif etmişlerdir. Daha sonraki dönemlerde de İbn Rüşd (ö. 595/1198), Esîrüddîn el-Ebherî (ö. 663/1265), Ali b. Ömer el-Kâtîbî el-Kazvînî (ö. 675/1277), Kutbüddîn er-Râzî (ö. 766/1365), Sirâcüddîn el-Urmevî (ö. 682/1283), Kutbüddîn Şîrâzî (ö. 710/1311), Teftâzânî (ö. 792/1390), Cürcânî (ö. 816/1413) ve Gelenbevî (ö. 1205/1791) gibi âlimler Mantık alanındaki çalışmaları devam ettirmişlerdir.²

İslam mantıkçılarından İbn Sînâ, Fârâbî çizgisinde devam etmiş ve daha sonraki asırlara hâkim olmuş bir felsefe sistemi kurmuştur.³ Bu sistemin en bâriz yönü ise dinin ilâhî bir müessese olduğu ve insanlık için vazgeçilmezliğidir. İbn Sînâ Mantık incelemesine öncelikle dille başlamış ve Mantık'ı, doğru düşünmenin kaidelerini öğreten bir bilim olarak görmüştür. Ona göre düşünme, kavram veya hüküm elde etme gayreti olup, buna tanımlama veya ispat etme yoluyla ulaşılır. Bunu öğreten ise Mantık ilmidir. Bu ilim aynı zamanda diğer ilimler için de giriş mahiyetindedir. Allah tarafından desteklenen Peygamberlerin dışında hiç kimse bu ilimden müstağni kalamaz.⁴ O, bu düşünceleriyle Mantık ilmine karşı var olan menfî düşünceleri de bir anlamda eleştirmekte,⁵ Mantık'ın her ilim için bir giriş olduğuna vurgu yapmaktadır. Bu vurguyu sonraki mantıkçılarda da görmektedir ki İbn Hazm bunlardan biridir.

Mantık ilminin ehemmiyetine işaret etmek, bu ilim hakkındaki yanlış düşünceleri gidermek amacıyla İbn Hazm'ın yazdığı *et-Takrîb li-haddi'l-mantık* isimli eser, asıl itibariyle Aristo'nun Mantık'la ilgili eserlerinin izahı mahiyetindedir. İbn Hazm Mantık ve Felsefe gibi ilimler sayesinde, diğer ilimlerdeki anlaşılması zor olan konuların anlaşılabilmesini ifade etmektedir. Bundan dolayı bu ilimlerle uğraşanlara her türlü kolaylığın sağlanmasını istemektedir. Ona göre Mantık kitaplarının faydası sadece bir ilimle sınırlı olmayıp, diğer bütün

² Keklik, *İslam Mantık Tarihi*, 1: 60-68.

³ Ali Durusoy, "İbn Sînâ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1999), 20: 322.

⁴ Ebu Ali el-Hüseyn b. Abdullah b. Sina, *Kitâbu'ş-Şifâ Mantığa Giriş*, trc. Ömer Türker (İstanbul: Litera Yayıncılık, 2013), 10-14.

⁵ Eleştiriler için bk. Nazım Hasırcı, "İbn Teymiyye'nin Mantık Eleştirisi", *Uluslararası 13. Yüzyılda Felsefe Sempozyumu Bildirileri*, ed. Murat Demirkol - M. Enes Kala (Ankara: Yıldırım Beyazıt Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Yayınları: 1, 2014), 132-149.

ilimlere de şâildir. Ayrıca o, Mantık ilminden bir miktar olsun öğrenmeyen kimselerin, Allah'ı ve Resûlüllah'ı (s.a.v.) anlamaktan uzak olacağını belirtmektedir.⁶ Daha sonraki dönemde benzer görüşleri Gazzâlî de dile getirmiştir.

Fıkıh usûlüne ait önemli eserine Gazzâlî, ilk önce Mantık kurallarını özetlediği bir bölümle başlamaktadır. Burada verilen bilgilerin usûl için öneminden bahsederken, bunların sadece usûl ilminde değil, bütün ilimler için önce bilinmesi gereken hususlar olduğuna işaret etmektedir. Bu bilgileri ihata etmeyen birinin ilmine asla güvenilemeyeceğini vurgulamaktadır. Usûl-i fıkıh ilminin bu bilgilere ihtiyacı olduğu kadar, diğer bütün nazârî ilimlerin de ihtiyacı olduğunu özellikle belirtmektedir.⁷

Gazzâlî sonrası Mantık kitaplarında da bu hususa değinilmektedir. Örnek verilecek olursa, Esîrüddin el-Ebherî Mantık alanındaki meşhur eseri *Îsâğûcî*'nin hemen girişinde bu konuya, Besmele, hamdele ve salveleden sonra, "Bu Mantık ilmi konusunda yazılmış bir risâledir. Biz bu risâlede herhangi bir ilmi öğrenmeye başlayan kişinin mutlaka bilmesi gereken hususlara yer verdik."⁸ ifadeleriyle işaret etmektedir. Bu ifadeler, özellikle Gazzâlî öncesinde Mantık ilminin Felsefe'ye giriş olarak görülmesi ve eleştirilmesi gibi durumların açıklığa kavuşturulduğunu ve artık bütün ilimler için bir giriş olarak kabul edildiğini de göstermektedir. Nitekim Mantık Gazzâlî ile birlikte bütün ilmî müesseselerde benimsenmiş ve bir ölçü kabul edilmiştir. Hadis Usûlü eserlerinde de Mantık ilminde değinilen ıstıhlara ve kurallara atıflar yapıldığını görmek mümkündür. Bu çalışmada İbn Hacer el-Askalânî'nin (ö. 852/1449) *Nüzhetü'n-nazar* isimli eseri çerçevesinde, Hadis Usûlü ile Mantık etkileşimi üç başlık halinde incelenecektir.

Tarihi süreç içerisinde her ilmin ilgilendiği mevzularda kısmî değişimin olması kaçınılmazdır. Hadis ilminde de ilk zamanlar tedvin ve tasnif aşaması yaşanmış, sonrasında ise hadislerin anlaşılması üzerine çalışmalar ağırlık kazanmaya başlamış ve dirâyetü'l-hadis ön plana

⁶ Ebû Muhammed Ali b. Ahmed b. Saïd b. Hazm, *et-Taqrîb li-haddi'l-mantık*, trc. İbrahim Çapak (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2018), 52.

⁷ Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed el-Gazzâlî, *el-Müstasfâ min 'ilmi'l-uşûl*, thk. Hamza b. Züheyr Hâfız (el-Medînetü'l-Münevver: y.y., 1413/1993), 1: 30.

⁸ Esîrüddin el-Mufaddal b. Ömer es-Semerkindî el-Ebherî, *Îsâğûcî*, trc. Ferruh Özpilavcı (İstanbul: Litera Yayıncılık, 2017), 31-34; Ferruh Özpilavcı, "Dâvûd-i Karsî'nin Şerhu Îsâğûcî Adlı Eserinin Eleştirmeli Metin Neşri ve Değerlendirmesi", *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 21/3 (Aralık 2017): 2009-2068.

çıkmiştir.⁹ Dirâyetü'l-hadis çalışmaları ise başta Arap dili ve edebiyatı olmak üzere Usûl-i fıkıh, Kelam ve Mantık gibi ilimlerden de istifade ile geliştirilen bir faaliyet olmuştur. Hicrî VI. ve VII. asırlar Kelam, Tefsir, Usûl-i fıkıh ve Hadis gibi islâmî ilimler için bir dönüşümün yaşandığı zaman dilimleridir. Bu asırlarda bu ilimler hem birbirinden etkilenmiş hem de Arap Dili ve Edebiyatı, Mantık ve Felsefe ile kaynaşmaya başlamıştır. Daha önceki asırlarda kısmen başlayan etkilenme bu asırlarda daha belirgin hale gelmiştir.¹⁰

Bu çalışmada VIII. asır sonrası dönemde Hadis Usûlü'nde Mantık ilminin etkileri üzerinde durulacaktır.¹¹ İbn Hacer'in hadisçiliği ve usulcülüğü ile ilgili olarak da bazı çalışmalar bulunmakla birlikte, bu çalışmalarda özel olarak Mantık ilmi ile Hadis Usûlü'nün irtibatı üzerinde durulmamış, kısmen işaret edilmiştir. Örnek verilecek olursa: Betül Şimşek Öztürk tarafından yapılan, *İbn Hacer El-Askalânî'nin (ö. 852/1449) Hadis Usûlcülüğü* isimli yüksek lisans tezinde bu konuya değinilmemiştir. Haber kelimesi ile başlanılmasına ve tertibe işaret edilmiş, konu ve alt başlıklar arasındaki irtibatın sağlam bir kurgu ile düzenlendiğine vurgu yapılmıştır. Bu konuda Mantık ilminin etkisi gibi bir hususa

⁹ Bk. Ahmet Yücel, *Hadis Tarihi* (İstanbul: İfav, 2013), 108-125.

¹⁰ Bk. Mehmet Emin Özafşar, "Hadis İlminde Alan Evrilmesi", *İslâmiyât* 4 (2003): 106, 109.

¹¹ Bu başlık altında daha önce yapılan çalışmalardan ulaşabildiğimiz Ahmet Demirci'nin "Hadis Usulünde Mantıkî Unsurlar" isimli makalesidir. Demirci çalışmasında ilk önce cerh ve ta'dili ele almakta ve bunun, müslümanların kendi kendilerini eleştirme yani içtimaî planda bir tenkitçilik (auto critique) olduğunu ifade etmektedir. Râvilerde bulunması gereken özelliklerin Hadis Usûlü eserlerinde nasıl ele alındığını incelemektedir. Bu çerçevede râvînin hadis tahammül ve edası esnasındaki yaşı, adaleti ve adalet kapsamına giren konuları sıralamaktadır. Çalışma, hadislerin ezberlenmesi ile Kur'ân-ı Kerim'in ezberlenmesi arasındaki fark, zabt konusu, fık, bid'at, küfür ehlinin rivâyetleri meselesi, cerhte sebebin zikredilmesi gibi konularla devam etmektedir. Yazar ayrıca aynı delilleri kullanmalarına rağmen, bazı konularda âlimlerin farklı neticelere vardıklarına da işaret etmektedir.

Yazara göre ta'dil işlemi sebepleri açıklanarak yapılmalıdır. O, ayrıca ilk zamanlarda özellikle fetva verme amacıyla mürsel haber nakledildiğini belirtmektedir. İsnadın ilk devirlerdeki kullanımı konusunda ayrıntılı çalışmalara ihtiyaç olduğuna dikkat çekmektedir. Ayrıca rivâyet-şehâdet benzerliği ve farklılığı konusunu işlemektedir.

Demirci bu çalışmasında, Hadis Usûlü ve Mantık ilmini karşılaştırma veya birinin diğerini etkisi üzerinde durmaktan ziyade, "tutarlılık" anlamında mantık kelimesini kullandığı anlaşılmaktadır. Bk. Ahmet Demirci, "Hadis Usulünde Mantıkî Unsurlar", *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2 (1985): 99-138.

değnilmemiştir.¹² Ahmet Yücel ise, *Hadis Tarihi* isimli eserinde hadis kavramlarının tanımlanması bölümünde bu konuya işaret etmektedir: Nakil döneminde, hadis terimlerinin tanımı Mantık'taki tanım tarifine uygun bir şekilde yapılmıştır. Bazı hadisçiler Mantık ilmine karşı çıkmalarına rağmen özellikle tanım konusunda ondan etkilenmişlerdir.¹³

Başka bir örnek verecek olursak, Tahsin Kazan, *İbn Hacer'in Hadis Usûlüne Getirdiği Yenilikler* isimli eserinde, İbn Hacer'in yöntem açısından özgünlüğü konusu üzerinde durmaktadır: İbn Hacer'in haber konusunu ele alarak konuya girmesi ona özgüdür. O, İbn Salâh'ın eserindeki konuları yeniden tertip etmiş, tanım yaparken de mantıkçıların tanım anlayışını benimsemiş ve usûlünün nev'ilerini açıklarken istikrâ ve âklî taksimden yararlanmışır. Ayrıca İbn Hacer usûl konularına on üç başlık ilave etmiştir.¹⁴

1. Mantıktaki Beş Tümel ve İbn Hacer'in Hadis Usûlü İçin Yaptığı Tertip

İbn Hacer, eserinin daha önce hadis usûlü alanında yazılmış ve şöret bulmuş olan İbnü's-Salâh'ın (ö. 643/1245) *Ulûmu'l-hadis*¹⁵ isimli kitabının özeti olduğunu ifade etmektedir. O, bu kitabı önce özetlemiş ve bu özete *Nuḥbeti'l-fiker* ismini vermiştir. Daha sonra kendisi bu özeti şerh etmiş, bazı önemli ve faydalı bilgiler ilave etmiştir.¹⁶

İbnü's-Salâh eserini Eşrefiye Dâru'l-Hadisî'nde hadis hocası olarak görevlendirildiğinde telif etmiştir. İbn Hacer, bu kitabın hadis usûlüne ait konuları çok güzel bir şekilde anlattığını ve İbnü's-Salâh'ın bunu öğrencilerine ders esnasında yazdırdığını belirtmektedir. Fakat ders esnasında anlatılan konuların imlâ edilip bir araya getirilmesi sebebiyle, bu kitabın tertibinin münasip bir şekilde olmadığı görüşündedir. İbnü's-Salâh'ın kitabının insanlar arasında çok meşhur olmasının sebebini de önceki kitapları güzel bir şekilde özetlemesine bağlamaktadır. Ona göre

¹² Bk. Betül Şimşek Öztürk, *İbn Hacer El-Askalânî'nin* (ö. 852/1449) *Hadis Usûlcülüğü* (Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, 2007), 63-65, 93.

¹³ Yücel, *Hadis Tarihi*, 165-167.

¹⁴ Tahsin Kazan, *İbn Hacer'in Hadis Usûlüne Getirdiği Yenilikler* (İstanbul: Gelenek Yayıncılık, 2018), 157-162.

¹⁵ Bk. Ali Arslan, "Mukaddimetü İbni's-Salâh İsimli Eser Üzerine Yapılan Çalışmalar", *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi* 6/5 (2017): 2459-2474.

¹⁶ İbn Hacer el-Askalânî, *Nüzhetü'n-nazar fî tavzîhi Nuḥbeti'l-fiker*, thk. Abdullah b. Dayfullah (Riyâd: Matbaatü sefir, 1429/2008), 36.

İbnü's-Salâh eserini telif ederken, özellikle Hatîbu'l-Bağdâdî'nin eserlerini dikkate almış ve ona faydalı ilavelerde bulunmuştur.¹⁷

İbn Hacer, İbnü's-Salâh'ın eserini özetlerken, bu kitabın ders esnasında yazdırılmış olması nedeniyle tertibinin düzgün olmadığına işaret etmekle yetinmemiş, kendisinin telif ettiği bu eserde yeni bir tertiple hadis usûlü konularını ele almıştır. Aşağıda üzerinde durulacağı üzere bu tertipte özellikle daha şümüllü olması bakımından "haber" kavramını tercih etmiştir. Bu tertip, hadis usûlünde yazılmış daha önceki meşhur kitaplar arasında ilk defa görülen ve günümüz ilim anlayışına uygunluğu bugün de kabul edilen¹⁸ ve tarîhî süreç içinde en fazla rağbet gören bir tertiptir. İbn Hacer bu tertip esnasında hangi esaslara dikkat ettiğini ayrıca belirtmemektedir. İbn Hacer'in hocaları ve öğrendiği ilimler göz önünde bulundurulduğunda çok fazla ilim dalında yeterince bilgi sahibi olduğu anlaşılmaktadır. Özellikle onun Fıkıh Usûlü ve Arap diline vukûfiyeti dikkate alındığında Mantık ilmi ile de meşgul olduğu sonucunu çıkarmak mümkündür. Bir örnek verilecek olursa İbn Hacer'in okuduğu eserler arasında İbnü'l-Hâcib'in (ö. 646/1249) Fıkıh Usûlü'ne dair eseri *el-Muhtaşar*'ı¹⁹ da bulunmaktadır. Bilindiği üzere Seyfüddîn el-Âmidî'nin *el-İhkâm*'ı ve Gazzâlî'nin *el-Müstaşfâ*'sı bu eserin önemli kaynakları

¹⁷ İbn Hacer, *Nüzhetü'n-nazar*, 35, 36.

¹⁸ Bk. Talât Koçyiğit, *Hadis Istılahları Hakkında Nuḥbetü'l-fiker Şerhi* (Nüzhetü'n-nazar fi tavzîhi Nuḥbetü'l-fiker) (Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1971), 15. Bu tertiple ilgili olarak Talat Koçyiğit tarafından ileri sürülen bu iddia hakkında ayrıca şu hususlara da işaret edilmelidir: İbn Hacer öncesinde İbnü'n-Nefis el-Kareşî ed-Dımaşkî (ö. 687/1288) tarafından kaleme alınan *el-Muhtaşar fi 'ilmi uşûli'l-ḥadîsi'n-nebevî* isimli eser de hadislerin taksimi açısından göz önünde bulundurulmalıdır. İbnü's-Nefis eserine ilk defa olarak ilimlerin taksimi ile başlamış, daha sonra da haberin çeşitleri hakkındaki bölüme geçmiştir. Hadis Usûlü eserlerinde zikredilen hadis çeşitlerini ise İbnü'n-Nefis, haber-i vâhid başlığı altında sıralamıştır. İbnü'n-Nefis'in fazla bilinmemesi belki meslekten hadisçi olmayıp, daha çok Tıp ilminde meşhûr olması ile izah edilebilir. Ayrıca eserine ilimlerin tasnifi ile başladığı dikkate alındığında, yine İbn Hacer bu konuda ilk kişi olarak düşünülebilir. Bk. Ebü'l-Hasen Alâüddîn Alî b. Ebî'l-Hazm İbnü'n-Nefis, *el-Muhtaşar fi 'ilmi uşûli'l-ḥadîs*, thk. Ammâr et-Tâlibî (Katar: y.y., 1418/1997), 575, 590; Elif Şenol, *İbnü'n-Nefis'in el-Muhtasar fi İlm-i Usûli'l-Hadisî'n-Nebevî Adlı Eseri* (Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi, 2019), 38-48.

¹⁹ Ebü'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Abdîrrahmân es-Sehâvî, *el-Cevâhir ve'd-dürer fi tercemeti şeyhi'l-İslâm İbn Hacer*, nşr. Hâmid Abdülmeccid - Tâhâ ez-Zeynî (Kahire: y.y., 1406/1986), 1: 64.

arasındadır ki bu durum Gazzâlî'nin, onun üzerindeki etkisini göstermesi bakımından önemlidir. Kitabın ilk bölümü, Fıkıh Usûlü'ne giriş mahiyetinde olup, mebâdî ile ilgilidir. Bu bölümde Fıkıh Usûlü ile ilgili bilgilerin yanında, usûl konularının anlaşılmasında ihtiyaç duyulan Mantık ve dil bilimleriyle ilgili meselelere yer verilmiştir.²⁰ Ayrıca eser mantıkî kıyas ve türlerini de ele almıştır ki, Mantık merkezli usûl anlayışını *el-Muhtasar* ile başlatmak mümkündür.²¹

Hadis usûlü konularının yeni bir tertibe sokulmasında İbn Hacer'in bu geniş ilgi alanını göz önünde bulundurmak gerekmektedir. Makalemizde bunlardan özellikle Mantık ilmini ne derece dikkate aldığı üzerinde durulacaktır.²²

1.1. Klasik Mantık'ta Ana Konular

Bilindiği üzere Klasik Mantık'ta asıl konu "doğru düşünme yollarının" ortaya çıkarılmasıdır. Aristo'dan itibaren Mantık'ta doğru düşünme yollarını ortaya çıkarabilmek için akıl yürütme çeşitlerinden özellikle "dedüksiyon" (tümünden gelim) yöntemi ön plana çıkmış ve dedüksiyonun bir şekli olan "kıyas" üzerinde fazlaca durulmuştur. Kıyas konusunun kavranabilmesi ise en başta terimlerin ele alınmasını zorunlu kılmıştır. Terim konusu da kavramların ve kazıyyelerin (önergelerin) açıklanmasını gerektirmiştir. Kısaca değinilecek olursa Mantık'ta "kavram", bir şeyin zihindeki tasavvurudur ki, bu aşamada tasdik veya

²⁰ Ebû Nasr Tâcüddîn Abdülvehhâb b. Alî b. Abdilkâfi es-Sübki, *Ref'ul-hâcib 'an Muhtasarı İbni'l-Hâcib*, nşr. Ali Muhammed Muavvaz - Âdil Ahmed Abdülmevcüd (Beyrut: Âlemü'l-kütüb, 1419/1999), 1: 284-350.

²¹ Ferhat Koca, "el-Muhtasar", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2006), 31: 67-70.

²² Burada şu hususa da dikkat çekmemiz gerekmektedir ki, İbn Hacer kendisi hakkında feylesûf tabiri kullanılan bir muhaddistir. Nitekim Radiyyüddin İbnü'l-Hanbelî'nin (ö. 971/1563) hadis usulü ile ilgili *Qafvü'l-eser fi şafvi 'ulûmi'l-eser* isimli kitabında İbn Hacer'den övgüyle bahsedilmekte ve "feylesûfu ileli'l-ahbâr ve tabîbuhâ" ifadesi kullanılmaktadır. Bk. Ebû Abdillâh Radiyyüddin (Şemsüddîn) Muhammed b. İbrâhîm İbnü'l-Hanbelî, *Qafvü'l-eser fi şafvi 'ulûmi'l-eser*, nşr. Abdülfettah Ebû Gudde (Haleb: Mektebetü'l-matbûâtî'l-İslâmiyye, 1408), 42. Buradaki feylesûf kelimesinin hangi anlamlarda kullanılmış olabileceği ve diğer filozof muhaddisler hakkında bk. Mustafa Ertürk, "Muhaddislerin Felsefi İlimlere Bakışları ve Filozof Muhaddisler (Hadis İliminde Yeni Bir Kavram Denemesi)", *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 16 (2017): 60-82.

inkâr yoktur. "Terim" ise kavramın dille ifade edilmesi şeklinde tarif edilmiştir ve Mantık'ta önemli olan da bu tariftir.²³

Kavram ve tanım gibi konular Klasik Mantık'ta "tasavvurât" başlığı altında işlenmiştir. Aslında Klasik Mantık, tasavvurât ve tasdîkât olmak üzere iki bölüm halinde konuları incelemektedir. Tasavvurât kısmında ilk önce külliyyâtı hamse (beş tümel) açıklanmakta, sonra da "el-kavlü's-şârih" (açıklayıcı söz) başlığı altında tanım ve kısımlarına değinilmektedir. Tasdîkât kısmında ise önce kazıyyeler ve kısımları açıklanmakta, peşinden de kazıyyelerin hükümlerine yer verilmektedir. Bunlar anlatıldıktan sonra da beş sanat hakkında kısaca açıklama yapılmaktadır.²⁴

Mantık'ın mahiyeti ve Mantık ilmine duyulan ihtiyaç açıklanırken de öncelikle ilim, tasavvur, hüküm ve tasdik kavramları üzerinde durulmaktadır. Tasavvur ve tasdik ise bir kısmı bedîhî bir kısmı da nazarîdir. Sonra "fikir" konusuna geçilmekte ve fikir kavramı, "Bilinen şeylerin, bilinmeyenlere ulaştırması amacıyla bir tertibe sokulması", şeklinde tarif edilmektedir.²⁵ Fakat burada önemli olan nokta şudur ki, bu şekilde yapılan tertip her zaman isabetli netice vermemektedir. Bazen insanlar birbirleriyle, bazen de aynı kişi değişik zamanlarda kendisiyle de çelişebilmektedir. Bu itibarla nazarî bilginin, zarûrî/bedîhî bilgiden çıkarılma yollarının ve bu aşamada meydana gelebilecek düşünmenin doğrusunu ve yanlışını ayırt edebilme bilgisini veren temel bir kanuna ihtiyaç duyulmaktadır. Esas itibarıyla Mantık'ın yaptığı da budur.²⁶

²³ Necati Öner, *Klasik Mantık* (Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1986), 16; İbrahim Emiroğlu, *Ana Hatlarıyla Klasik Mantık* (Bursa: Asa Kitabevi, 1999), 65.

²⁴ Ebherî, *Îsâğûcî*, 34-60; Ebü'l-Hasen Necmüddîn Debîrân Ali b. Ömer b. Ali el-Kâtibî el-Kazvînî, *er-Risâletü's-Şemsiyye fi'l-kavâ'idî'l-mantıkiyye*, trc. Ferruh Özpilavcı (İstanbul: Litera Yayıncılık, 2017), 49-108. (Çalışmamızda yeni tarihli bir çalışma olmasından dolayı Ferruh Özpilavcı tarafından yapılan *Tahkîk, Çeviri ve Şerh* çalışması esas alınmıştır); Doğan Özlem, *Mantık* (İstanbul: Notos Kitap Yayınevi, 2016), 72-167.

²⁵ İbn Hacer eserine ilk önce *Nuḥbetü'l-fiker* ismini vermekle daha önceki fikirleri yeni bir tertibe koyduğunu ima etmektedir de denebilir. Fikir konusunda Mantık'ta dikkat çeken tarif ise yukarıda da ifade edildiği üzere bilinenlerin tertip edilmesi ön plandadır. Bu konuya değişik eserlerinde İbn Sînâ işaret etmiştir: Bilinen şeyler, zihinde zorunlu bir tertibe girdiğinde zihin onlardan, bilmeyi istediği bilinmeyene geçerek o şeyi bilebilir. Bk. İbn Sînâ, *Kitâbu's-Şifâ*, 10.

²⁶ Kazvînî, *er-Risâletü's-Şemsiyye*, 57, 58.

Kavramlar ve kavramların farklı yönlerden incelenmesi ve kavramların delâletleri konuları üzerinde ayrıntılı bir şekilde durulan Mantık ilminde bunların düzenli bir hale getirilmesi temel amaçlardan biridir. Bu itibarla sistem kurma konusunda Mantık ilmi öncelikli olarak kavramlar arasında cins-tür (fasıl) ve tazammün-şumül (içlem-kaplam) ilişkisini belirleme üzerinde durmaktadır.²⁷

1.2. Mantık İlminde Kaplam ve İçlem

Mantık'ta kavramların ifade edilmesinde ve terimlerin tanımının yapılmasında içlem ve kaplam çok önemli bir konumdadır. Gerek terimlerin tarifinin yapılmasında gerekse cins ve türlerine göre bir tertip içinde görmede, onların içlem ve kaplamını dikkate almak gerekmektedir. Her kavram bir taraftan içine aldığı konu ve nesnelere işaret etmekte yani onları kapsamakta, diğer taraftan da bu konuların ve nesnelere ortak özelliklerine işaret etmektedir. Birincisine kaplam, ikincisine ise içlem denilmektedir. Bir kavramın kaplamının geniş olması, o kavramın daha fazla konuya ve nesneye uygun olması ve bunların hepsine işaret edebilmesi anlamına gelmektedir. Yine aynı şekilde bir kavramın içleminin geniş olması ise, o kavramın anlamının zengin olduğuna ve içerdiği özelliklerin fazlalığına işaret eder. Bir kavramın kaplamı ne kadar genişse, o kavram bu derecede üstte yer alan bir cinstir. Kaplam ile içlem arasında bu itibarla ters orantı bulunmaktadır. Yani bir kavramın içlemi artınca kaplamı, kaplamı artınca da içlemi azalmaktadır.

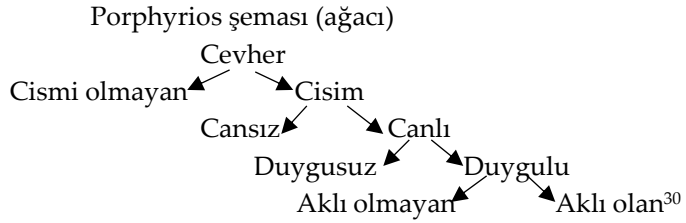
"Ağaç" kavramını göz önüne alırsak, bu kavramın içine "çam", "sedir", "meşe" farklı türler girerler ve bunlar "ağaç" kavramının kaplamını ifade ederler. Yine bir kavramın içine aldığı nesnelere hepsinde bulunan ortak vasıflar da içlemini meydana getirmektedir. Başka bir örnek verecek olursak "varlık", "canlı", "hayvan", "insan", "Türk", "Ahmet" kavramları içinde en zengin kavram "varlık"tır ve diğer hepsini kapsar. Burada sayılan şeylerin hepsi "varlık" kavramının kaplamını oluşturmaktadır. Varlık kavramının içine giren nesnelere hepsinde bulunan ortak özellikler azdır. Daha aşağıdaki bir kavram olan "insan"ı ele aldığımızda ise bu kavramın içine giren nesnelere ortak özelliği "varlık"a göre daha fazladır. Mantık ilminde tanımını yapılacak kavramın kaplam ve içlemi tespit etmek önemli bir yere sahiptir.²⁸ Özellikle sistemci filozoflar

²⁷ Özlem, *Mantık*, 104.

²⁸ Emiroğlu, *Ana Hatlarıyla Klasik Mantık*, 76; Özlem, *Mantık*, 97-100.

açısından felsefe, tüm varlığı aslında bir kavramlar düzeni içinde açıklama girişimidir.²⁹

Aristo'dan itibaren mantıkçılar, varlıkla ilgili farklı ve sınırsız sayıdaki bilgilerin sınıflandırılması üzerinde durmuşlardır. Aristo'ya göre nesnelere bilmek için, o nesnelere hepsinde bulunan ortak özellikleri ile ilgili genel kavramlar bilinmelidir. Yani tekil olanın bilinebilmesi, tümelin bilinmesiyle mümkündür. Daha sonra bu görüşler Porphyrios tarafından sistemleştirilmiş, bu sistemde yukarıdan aşağıya doğru gelindiğinde kavramın kapsamı ve türü; aşağıdan yukarıya çıktığında da kavramın işlemi ve cinsi bulunmaktadır.

Kavramlar Mantık'ta farklı açılardan ele alınarak, somut-soyut, tümel-tikel (külli-cüz'î), müsbet-menfî, genel-tekil (umumî-ferdî) gibi çeşitlere ayrılarak incelenmektedir. Yukarıda da işaret edildiği üzere bu ayrımlardan özellikle genel-tekil kavram ilişkisi sistem kurma açısından son derece önemlidir. Özellikle Aristo'ya göre, tekil nesnelere bilinebilmesi için, tekil nesnelere ortak özelliklerine işaret eden genel kavramlara sahip olmak gerekmektedir.³¹

Düşünmenin ilk hamlesi tek olanları kavramaktır. İkinci hamle ise tek olanlar arasında ilişki kurma aşamasıdır. Tek olan şeylerin ortak özelliklerinden hareketle, genel kavramlara ulaşılır. Bu itibarla genel kavram, aynı zamanda bir cins kavramıdır. Tekiller ile geneller arasındaki bağlantı kurması ile düşünce büyük bir gelişme gösterir. Bu sayede nesnelere cinslere ve türlere ayırmak bakımından büyük bir imkân da ortaya çıkar. Burada şuna da işaret edilmesi gerekir ki, uygulamada hiçbir genel kavram, tümel (külli) değildir.³²

²⁹ Özlem, *Mantık*, 100.

³⁰ Özlem, *Mantık*, 102-103; İbrahim Çapak, "Kavram Mantığı", *Mantık*, ed. İsmail Köz - Ali Çetin (Ankara: Grafiker Yayınları, 2016), 82.

³¹ Özlem, *Mantık*, 100.

³² Emiroğlu, *Ana Hatlarıyla Klasik Mantık*, 73.

1.3. Beş Tümel (Külliyât-ı Hamse)

Zihin tekillerle geneller arasında kurduğu bağlantı ile sınırlı değildir, aynı zamanda genel kavramlarla diğer genel kavramlar arasında da bağlantı kurar. Düşünceyi asıl genişleten yön de bu aşamada kendisini gösterir.³³ Mantık'ta neticede kavramların en geneli cins, nevi, fasıl, hâssa ve araz-ı âmm (cins, tür, ayırım, tümsel ayırım ve ilinti) şeklinde sıralanan beş tümeldir.³⁴ Lafızların bu açıdan delâlet ettiği manalar Mantık'çılar tarafından ayrıntılı olarak işlenmiş ve anlamlı lafızlar, küllî ve cüz'î olmak üzere iki kısma ayrılmıştır. Küllîyi de zâtî ve ârızî diye ikiye ayırmışlardır. "İnsan" ve "at" için kullanılan "canlı" kavramında olduğu gibi fertlerinin mahiyetine ilişkin olan manalar, zâtî küllîdir. Fertlerinin mahiyetine nispet edilemeyenler de ârızî küllîdir. Mesela "insan" için kullanılabilen "gülme" gibi. Gülme lafzının manası, insanın zatna bir ilintidir.

Beş tümelden üçü olan cins, nevi ve fasıl, zâtî küllîlerdendir. Cins, "Onun hakikati nedir?" sorusunun cevabında söylenen, hakikatları farklı farklı olan fertler için kullanılan küllîdir. Mesela "insan" ve "at"ı kastederek, "o ikisi canlıdır" demek gibi.

Nevi (tür), hakikatleri bir, kişilikleri farklı olan fertler için "O nedir?" diye sorulduğunda alınan cevaptır. Ahmet ve Mehmet için, "Bu ikisi nedir?" sorusu için, "O ikisi insandır." demek gibi.

Fasıl (ayırım) ise, bir nesneyi başkasından ayıran şeydir. Mesela insanın akıllı olması, onu diğer canlılardan ayıran zâtî bir özelliği olması bakımından onun faslıdır.

Beş tümelden diğer ikisi olan hassa ve araz-ı âm ârızî küllîlerdendir.

Hassa, bir nevin mahiyetine dahil olmayan sadece o neviye has olan vasıftır. İnsan için "gülen" denmesi gibi. Gülmek insana ait bir özelliktir, fakat diğer taraftan insan devamlı gülmez.

Araz-ı âm ise, çeşitli neveleri kapsayan, fakat her durumda onları nitelemeyen manalardır. İnsan ve diğer canlılar için kullanılan "nefes alıcı" özelliği gibi.³⁵

İbn Hacer'in kendisinden önceki eserlerdeki ıstılahlar içerisinde "haber"i özellikle seçip, onu temel bir kavram olarak kabul etmesi, yeni tertibini nasıl yapacağını göstermektedir. İbnü's-Salâh eserine "sahîh" hadisin tarifiyle başlamış, "hasen", "zayıf", "müsned", "muttasıl", "merfû",

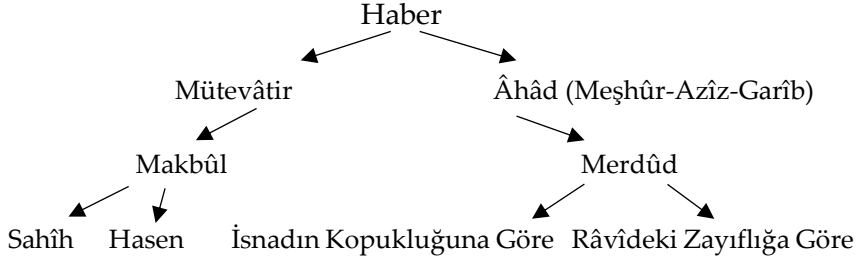
³³ Özlem, Mantık, 92, 93.

³⁴ Emiroğlu, *Ana Hatlarıyla Klasik Mantık*, 79; Özlem, *Mantık*, 94.

³⁵ Bk. M. Naci Bolay, "Beş Küllî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1992), 5: 545, 546.

"mevkûf", "maktû" hadisin tanımlarıyla devam etmiştir. İbn Hacer ise en başa "haber" kavramını yerleştirmiştir. Bu kavramı seçmesine sebep olarak da daha şümullü olmasını ileri sürmektedir.³⁶ O, bu ilimle meşgul olan âlimlerin "haber" ve "hadis" kavramlarını birbirine mürâdif olarak kabul ettiklerini bildirmektedir. Fakat bazılarının buna itiraz edip, Hz. Peygamber'den (s.a.v.) nakledilenlere "hadis", başkalarından nakledilenlere "haber" ismini verdiklerini de aktarmaktadır. Hatta bu sebeple tarih ilmi ile uğraşanlara ihbâri, sünnet-i nebeviyye ile iştiğal edenlere de muhaddis denildiği belirterek, "hadis" ile "haber" kavramlarının mürâdif olmadığı görüşünü tercih ettiğini göstermektedir. Bu görüşünü desteklemek için yine bazı hadis âlimlerinin "haber" ile "hadis" arasında umûm-husûs mutlak bulunduğunu söylediklerine değinmektedir. Yani her hadis haberdir; fakat her haber hadis değildir, demektedir.

Bir sonraki başlıkta ayrıca üzerinde durulacağı üzere Mantık ilmindeki kavramlar arasındaki ilişkiye de bu şekilde işaret etmiş bulunmaktadır. Hadis ilimlerinin hepsini içine aldığı³⁷ iddia ettiği bu kitapta İbn Hacer, sistemini "haber" kavramı üzerine kurmuş bulunmaktadır. Haber çeşitlerini de gerek isnadlarının çokluğuna göre gerekse de makbûl olup olmaması bakımından hep bu kavram üzerinden açıklamıştır. Onun tertibini şu şekilde göstermek mümkündür:

İbn Hacer daha umumîlik ifade eden durumları bu taksimatın çeşitli aşamalarında da göz önünde bulundurmuş ve onları baş tarafa almıştır. Sözelimi merdûd haberleri açıkladığı yerde, haberlerin merdûd sayılma sebeplerini iki başlık halinde incelemek gerektiğini bildirmiştir. Şemada da görüldüğü üzere bu sebeplerden birisi senedden râvî düşmesi, diğeri ise seneddeki râvîlerin ta'n edilmiş olmasıdır. Bu konuda o ilk önce

³⁶ وَعَبَّرْتُ هُنَا بِالْخَبَرِ لِيَكُونَ أَشْمَلَ. İbn Hacer, *Nüzhetü'n-nazar*, 37.

³⁷ İbn Hacer, *Nüzhetü'n-nazar*, 136.

isnadında kopukluk bulunan merdûd hadis çeşitlerini açıklamaktadır. Çünkü senedin kopuk olması durumu, râvînin diyânet ve zabtını ilgilendiren bir duruma göre daha umûmî bir özelliğe sahiptir.³⁸

Râvîsinin ta'n edilmesi sebebiyle merdûd sayılan haber çeşitlerini anlattığı bölümde ta'nın, kadh bakımından bir kısmı diğerinden daha şiddetli olan on şekilde ortaya çıktığını ifade etmektedir. Bu on tenkit noktasının beşi râvînin adâleti, beşi de zabtı ile ilgili olmasına rağmen, İbn Hacer bunları böyle iki kısma ayırarak açıklamamıştır. Hadis usulünde ilk defa bu ta'n noktaları en şiddetlisi başa alınarak kendisi tarafından tertîb edilmiştir. Çünkü böyle yapmanın maslahata daha uygun olduğunu, en şiddetli ta'n sebebinin başa alınmasının reddi îcâb ettirmesi bakımından daha faydalı olduğunu söylemektedir. Resûlüllah (s.a.v.) adına yalan söylemeyi en şiddetli yalan olarak başa alıp, diğerlerini bu maddeden sonra sıralamaktadır.³⁹ Burada şuna da işaret etmek gerekir ki, bu bölümde anlattığı her bir ta'n sebebinden sonra, o kısma giren hadis çeşidini de aynı yerde anlatmaktadır. Bu şekildeki bir anlatımın, ta'n sebepleri ile hadis çeşitleri arasındaki irtibatı göstermesi bakımından da çok büyük bir kolaylık sağladığı ise ortadadır. Meselâ Resûlüllah (s.a.v.) adına yalan söylemekle ilgili ta'n sebebinin açıkladıktan sonra mevzû hadis çeşidini anlatmaktadır.⁴⁰

Bu gibi örnekler İbn Hacer'in Mantık'taki kuralları da dikkate aldığını göstermesi bakımından önemlidir. Kaplamı en geniş olan kavramı başa almış, sınıflandırmasını ona göre yapmıştır. O sadece tertip bakımından değil aynı zamanda kavramlar arası ilişkilere de değinirken de Mantık'taki açıklamalardan istifade etmektedir. Bunlara çoğu zaman açıkça da ifade etmektedir ki aşağıda bunlarla ilgili örnekler üzerinde durulacaktır.

2. İbn Hacer'in Kavramlar Arası İlişkiye İşaret Etmesi

İbn Hacer yukarıda da ifade edildiği üzere haber kavramını daha şümüllü bir terim olarak kabul ettiğinden onu en üstteki "cins" olarak almış ve hadis kavramını onun bir türü olarak düşünmüştür. Mantık'ta iki kavram arasında, doğruluk ve şümul bakımından, dört ilişki türünden bahsedilmektedir. 1- Eşitlik (müsâvât): İki kavramdan her birinin diğerinin bütün fertlerini karşılması durumudur. 2- Ayrıklık

³⁸ İbn Hacer, *Nüzhetü'n-nazar*, 96.

³⁹ İbn Hacer, *Nüzhetü'n-nazar*, 103, 104.

⁴⁰ Bk. İbn Hacer, *Nüzhetü'n-nazar*, 103-126.

(mübâyet): İki kavramdan her birinin diğerinin hiçbir ferdini içine almaması durumudur. 3- Tam girişimlilik (umum ve husus mutlak): İki kavramdan sadece birinin, diğerinin bütün fertlerini içine almasıdır. 4- Eksik girişimlilik (umum ve husus min vecih): İki kavramdan her birinin, diğerinin bazı fertlerini içine alması.⁴¹

İbn Hacer haber terimini seçerken, az önce de işaret edildiği üzere kavramlar arası ilişkilere de işaret etmektedir. Bu ilişkinin müsâvât ilişkisi değil de umûm ve husûs mutlak ilişkisi olduğunu söylemektedir.⁴²

Yandaki şekilde de görüldüğü üzere hadis kavramı içine giren bütün fertler haber kavramı içine girmekte, fakat haber kavramı içine giren bütün fertler hadis kavramı içine girmemektedir.

İbn Hacer benzerî ilişkiyi başka kavramlarla ilgili olarak da sık sık kurmaktadır. Mütevâtir haberi tarif edip, tevâtürün şartlarını sıraladıktan sonra, bu şartlardan biri eksik olursa o haberin meşhur olacağını belirtmektedir. Bu bilgiden sonra mütevâtir ile meşhur haber arasındaki ilişkiyi yine umum ve husus mutlak ilişkisi olarak, "her mütevâtir meşhurdur, fakat aksi böyle değildir."⁴³ şeklinde ifade etmektedir.

"Şazz" ve "münker" hadisin tarifinde de benzeri şekilde umum husus ilişkisine işaret ederek aralarındaki durumu izah etmektedir. Hadiste ziyadenin kabul edilip edilmeyeceğinin tartışıldığı bölümün akabinde konu ile ilgili olarak "şâzz" ve "münker" konularına yer vermektedir. Farklı âlimlerin de açıklamalarını göz önünde bulundurarak şâzz hadisi, makbûl olan râvînin, kendisinden daha makbûl olan râvîlere muhâlif olarak rivâyet ettiği hadis olarak tarif etmektedir. Eğer bu muhalefet zayıf râvî tarafından olursa bu çeşit hadise de munker denileceğini söylemektedir. Bu tarifleri yapıp her ikisine de örnekler verdikten sonra konunun daha iyi anlaşıldığını ve bu iki kavram arasında umum ve husus min vecih ilişkisinin bulunduğuna işaret etmektedir. Bunun sebebini ise her iki çeşit hadisin tarifinde muhalefet şartının aranması bakımından birliktelik bulunduğunu, fakat râvîlerin güvenilirliği bakımından farklılık olduğu şeklinde açıklamaktadır. Çünkü şâzz hadisin râvisi sika veya sadûk, munker hadisin râvisi zayıf biridir. O

⁴¹ Öner, *Klasik Mantık*, 22, 23; Emiroğlu, *Ana Hatlarıyla Klasik Mantık*, 77-79.

⁴² İbn Hacer, *Nüzhetü'n-nazar*, 37.

⁴³ İbn Hacer, *Nüzhetü'n-nazar*, 40.

ayrıca bu iki kavram arasında eşitlik (müsâvât) bulunduğunu iddia edenlerin hataya düştüğünü de ifade etmektedir.⁴⁴ Burada şu hususa da dikkat çekmek gerekir ki İbn Hacer, bu örnekte umum ve husus min vech ilişkisinde, iki kavramın mefhumuna dikkat çekerek böyle bir açıklama yapmıştır. Kendisinin de ifade ettiği üzere iki kavramın ortak noktası muhalefettir.⁴⁵

Umum ve husus min vech ilişkisine "muallak" hadisin tarifini yaptıktan sonra, onun "mu'dal" hadisle olan benzerliğine işaret ettiği yerde de değinmektedir. Merdûd haberleri sınıflandırmaya ilk önce senedinde râvî düşmesi neticesinde merdûd sayılan haberlerle başladığı yukarıda ifade edilmişti. Senedden râvînin düşmesi de musannıfın bir tasarrufu olarak, senedin ya baş tarafında veya son tarafında olur. Senedden râvî düşmesi, senedin baş tarafında olduğunda, düşen râvî adedinin bir veya daha fazla olması halinde durumun fark etmeyeceğini de ayrıca belirtilmiştir. Bunu söyledikten sonra henüz "mu'dal" hadisin tarifini yapmamış olmasına rağmen aralarındaki umûm ve husûs min vech ilişkisi bulunduğuna işaret etmiştir. "Senedden iki veya daha fazla râvînin düşmesi bakımından muallak hadisin bazı şekilleri ile birleşmekte, senedin baş tarafından musannıfın kendi tasarrufu olarak râvînin düşürülmesi yönü ise ikisi arasındaki farktır, muallak mu'daldan daha âmm'dır." diyerek bu ilişkiyi ayrıca açıklamaktadır.⁴⁶ Daha sonraki bölümde, "seneddeki râvî düşmesi iki veya daha fazla râvînin peşpeşe düşmesi şeklinde olursa bu çeşit haberlere mu'dal haber denir", diye tarifini yaptığı yerde buna ayrıca değinmemiştir.⁴⁷

İbn Hacer bazen bu umum ve husus ilişkisine sadece "umum" ifadesini kullanarak işaret etmektedir. Mutlak veya min vecihten hangisine işaret ettiğini sonraki cümlelerde açıklamaktadır. Mesela râvîsinin ta'n edilmesi sebebiyle merdûd olan haberleri açıklamadan önce ta'n sebeplerini en şiddetlisinden itibaren açıkladığı yerde bunu görmek mümkündür. Yukarıda ifade edildiği üzere o ta'n sebeplerine en şiddetlisinden başlayıp Resûlüllah (s.a.v.) adına yalan söylemek, yalancılıkla itham edilmek ve fısık diye başlayarak on madde halinde sıralamaktadır. Fıskı anlatırken, bu ta'n sebebi ile kizb arasında umum

⁴⁴ İbn Hacer, *Nüzhetü'n-nazar*, 83-86.

⁴⁵ Ebü'l-Hasen Nürüddîn Ali el-Kârî, *Şerhu şerhi Nuḥbeti'l-fiker*, thk. Muhammed Nizâr Temîm (Beyrût: Şirketü Dâri'l-Erkâm, 1415/1994), 340, 341.

⁴⁶ İbn Hacer, *Nüzhetü'n-nazar*, 96.

⁴⁷ İbn Hacer, *Nüzhetü'n-nazar*, 100.

vardır, demektedir. Burada fıskın ayrıca zikredilmesini, kizbin bu maddelerin içinde en şiddetli olduğundan dolayı başta zikredildiğini tekrar bildirmektedir.⁴⁸ Bu gibi açıklamalarından da anlaşıldığı üzere burada umum ve husus mutlak ilişkisine işaret etmektedir. Yani her kizb fısktır, fakat her fısk kizb değildir, şeklinde anlaşılmaktadır.

"Rivâyetü'l-akrân" ve "müdebbec" konusunu anlatırken İbn Hacer, müdebbecin daha hususî bir manaya sahip olduğunu belirtmekte ve devamında her müdebbecin akrân, fakat her akrânın müdebbec olmadığı açıklamasını ilave etmektedir. Burada her ne kadar iki kavram arasındaki ilişkinin ismini açıkça söylemese de açıklamasından umum ve husus min vecih ilişkisine işaret ettiği anlaşılmaktadır. O rivâyetü'l-akrânı, yaş, mülâkât ve aynı şeyhden hadis alma gibi hadis rivâyeti ile ilgili hususlarda ortak olan râvîlerin birbirinden rivâyeti diye tarif etmektedir. Müdebbeci ise, akrân olan râvi ile şeyhin karşılıklı olarak birinin diğerinden rivâyette bulunması şeklinde izah etmektedir.⁴⁹

İbn Hacer, örneklerde de görüldü üzere kavramlar arası ilişkilerden özellikle umûm husûs min vecih ilişkisine daha fazla işaret etmektedir. Bazen bunu açıkça söylemekte, bazen de daha kısa ifadelerle belirtmektedir. Yine aralarında eşitlik bulunmayanları da göstermektedir.⁵⁰ Bu itibarla İbn Hacer'in, eserinde terimler arasında Mantık ilişkisi kurduğu rahatlıkla söylenebilir. Böylelikle bu terimlerin farklı yönlerine ve ayırt edici vasıflarına işaret ederek, ilgili ıstılahların daha kolay anlaşılmasına vesile olmaktadır. Tertip ve kavramlar arası ilişkiler konusu kadar ve daha fazla oranda ise tanım konusunda Mantık ilminden yararlanmıştır. Bilindiği üzere hadis usulünün aslında bir ismi de mustalahu'l-hadistir. "Tanım" konusu Mantık ilminin girişinde üzerinde önemle durulan en önemli konu olması hasebiyle, bu konudaki etkileşim daha fazladır.

3. Hadis Usulünde İstılahların Tarifinde Mantık'tan Yararlanma

Tanım konusu Mantık'ta en fazla üzerinde durulan konu olup, Klasik Mantık'ta tanım için had kelimesi kullanılmaktadır.⁵¹ Tanımın beş tümele göre yapılması Mantık'ta temel olarak kabul edilmiştir. Meselâ Ebherî, "had bir şeyin mahiyetine işaret eden sözdür", demektedir. Hadd-

⁴⁸ İbn Hacer, *Nüzhetü'n-nazar*, 104.

⁴⁹ İbn Hacer, *Nüzhetü'n-nazar*, 145.

⁵⁰ İbn Hacer, *Nüzhetü'n-nazar*, 37, 40, 96.

⁵¹ Ebherî, *İsâğüci*, 38-39.

i tâmm'ı ise "Bir şeyin yakın cinsi ile yakın faslından yapılan tanım" diye açıklamaktadır.⁵²

İbn Hacer girişte de ifade edildiği üzere, bu kitabı İbnü's-Salâh'ın eserini esas alarak yazmıştır. Hadis ilminde kullanılan ıstılah ve tanımlarda da büyük oranda İbnü's-Salâh'tan istifade etmiştir. Hadis ıstılahları konusunda gerek eski gerekse yeni imamlara ait çok fazla sayıda eser yazıldığına ise özellikle vurgu yapmaktadır. Kitapların çok olması bir taraftan da bunların özetlenmesini gündeme getirmiştir. Nitekim bu eserleri sayarken İbnü's-Salâh'ın eserini anlattığı bölümde, bu eserin önceki eserlerdeki bilgileri güzel bir şekilde bir araya getirdiğini, onlardaki dağınık bilgileri hulâsa ettiğini özellikle belirtmektedir.⁵³ Yukarıda da değinildiği üzere onun, hem usûlle ilgili ıstılahların tertibinde yeni bir metot ortaya koyduğu, hem de ıstılahlarda birlik sağlama konusunda önceki kitaplardan bir özetleme yaptığı ortaya çıkmaktadır. Bu açıdan bakıldığında zaten "*Nuhbetü'l-fiker*"ın çok kısa olması ve kitaba verilen ismin "seçim/tercih" anlamına gelmesi de bir bakıma buna işaret etmektedir. Bu özeti yazdıktan sonra ise tercih edilen yöntemin ve ıstılahların ayrıca izah edilmesi ihtiyacı hâsıl olmuştur ki, bizzat kendisi tarafından şerh edilmesinin de temel sebebi budur. Nitekim bu durumu açıklarken, ev sahibi olan kişinin evin içinde bulunan şeyleri başkasından daha iyi bildiği benzetmesiyle örneklendirmektedir.⁵⁴

İbn Hacer'in ıstılahlar konusunda daha ziyade dikkat ettiği husus ise ilgili ıstılahların hadisçiler arasında yaygın olarak hangi manada kullanıldığıdır. Mesela rivâyet sîğâlarını anlatırken, "semi'tü" ve "haddesenî" kelimelerinin ilk sırada geldiğini belirtmektedir. Daha sonra da tahdîsin, şeyhin sözlerini bizzat kendisinden işiten kişilere tahsis edilmesinin hadisçiler arasında şüyu' bulmuş bir ıstılah olduğunu söylemekte ve şöyle devam etmektedir:

"Asıl itibariyle tahdîs ve ihbâr arasında lügat yönünden herhangi bir fark yoktur. Aralarında fark bulunduğunu iddia etmek ciddi bir zorlamadır. Fakat ıstılah manasında kullanımı tamamen yerleşince bu kelime, örf bakımından hakikî bir anlam kazandı ve lügatteki hakikî anlamının önüne geçti."⁵⁵

⁵² Ebherî, *İsâğüci*, 38.

⁵³ İbn Hacer, *Nüzhetü'n-nazar*, 31-36.

⁵⁴ İbn Hacer, *Nüzhetü'n-nazar*, 36.

⁵⁵ İbn Hacer, *Nüzhetü'n-nazar*, 101, 102.

İbn Hacer tanıma çok dikkat etmekte ve Mantık'ta belirtilen hususlara dikkat ettiğini göstermektedir. Sahih hadisin tanımını verdiği bölüm buna güzel bir örnektir: Sahih hadisin öncelikli olarak âhâd haberle ilgili bir durum olduğuna vurgu yapmaktadır. Sonra onu, âdil ve tam zabt sahibi râvînin muttasıl bir senedle rivâyet ettiği, şâzz ve illet kusurlarından uzak olan bir nakildir, diye tarif etmektedir. Ayrıca sahih li-zâtihi diye isimlendirdiği bu tarifi, daha önce yaptığı taksimde makbûl hadislerin içinde birinci sırayı aldığını ifade ederek, tertipteki yerine de işaret etmektedir.⁵⁶ Sahih hadisin genel olarak kabul edilen tarifi bu şekildedir. Bu tarifte üzerinde durulan hususlara bakıldığında sahih hadisin içine girmemesi gerekenlerin titizlikle dışarıda bırakıldığı da görülecektir. Nitekim Mantık ilminde tanım konusunda üzerinde durulan en önemli husus tanımın tam, yani efrâdını câmî ağyârını mâni olmasıdır. Bu tanıma bu açıdan bakıldığında, "şâzz ve muallel olmaması" ifadesiyle şâzz hadis ve muallel hadisler tarif dışına çıkarılmıştır. Yine "senedi muttasıl" tabiriyle de mürsel, munkatı', mu'dal, muallak ve mudelles gibi hadisler ve "âdil ve zabtı tam" ifadesiyle de zayıflığı bilinenler, kendisi veya hâli meçhul olan râvîler ile hata eden, gaflet sahibi gibi râvîlerin rivâyetleri hâriç tutulmuştur.⁵⁷

Müsned hadisin tarifinde de İbn Hacer, tanım yaparken beş tümele dikkat ettiğini daha açık bir şekilde bizzat kendisi belirtmektedir. Ehl-i hadisin kullandığı "hâzâ hadîsun müsnedün" cümlesindeki müsned ifadesini, zâhiren muttasıl bir isnadla rivâyet edilen sahâbe merfûsudur, diye açıklamaktadır. Daha sonra da tarifte kullandığı terimlerin beş tümele göre durumlarını ayrı ayrı söylemektedir. Burada kullandığı merfû kelimesinin cins, sahâbî kelimesinin ise fasl gibi olduğunu belirtmektedir. Ayrıca sahâbî sözünün fasl makamında olduğunu biraz daha teferruâtli bir şekilde anlatmaktadır. Bu kelimeyi ilave etmekle, tâbiûndan birinin Resûlüllah (s.a.v.) şöyle buyurdu diyerek rivâyet ettiği mürsel hadisler tarif dışı kalmaktadır. Ayrıca tâbiûn neslinden sonrakilerin benzer şekilde rivâyet ettikleri mu'dal ve muallak hadisler de bu tarif kapsamından çıkmaktadır. Peşinden tarifte kullandığı diğer bir ifade olan "zâhiruhû el-ittisal" ibaresiyle de görünürde senedinde inkıtâ'

⁵⁶ İbn Hacer, *Nüzhetü'n-nazar*, 66.

⁵⁷ Ali el-Kârî, *Şerhu şerhu Nuḥbeti'l-fiker*, 243, 244; Koçyiğit, *Hadis İstılahları Hakkında Nuḥbeti'l-fiker Şerhi*, 33.

bulunan rivâyetleri hâriç tuttuğuna işaret etmektedir.⁵⁸ Bu açıklamalardan sonra da tarifte isnad teriminin kullanımının önemine vurgu yapmaktadır. Nitekim isnada vurgu yapmaksızın müsned terimini açıklayan ve müsned hadis ile merfû hadisin aynı olduğunu söyleyen İbn Abdilberr'in yaptığı tarifi beğenmemekte ve onun uzak bir tarif olduğunu ifade etmektedir. Böylelikle hem tarifi efrâdını câmi ağyârını mâni olması gerektiğine dikkat çekmekte, hem de tarif yaparken cins, fasıl ilişkisini göz önünde bulundurduğunu göstermektedir.

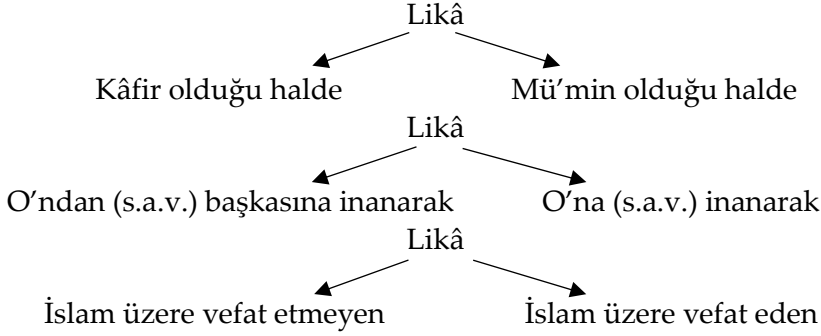
İbn Hacer'in tanımda dikkat ettiği hususları göstermesi bakımından sahâbî tanımı ve daha sonrasında yaptığı açıklamalar da yeterli bilgi vermektedir ki şu şekildedir: Sahâbî, Nebî (s.a.v.) ile O'na iman etmiş (mü'min) olarak karşılaşan ve (sahih görüşe göre) arada irtidat etmiş olsa bile islam üzere vefat eden kimsedir. Bu tarifi yaptıktan sonra kullandığı kelimeleri ayrıca açıklamaktadır. Bu tarifteki "likâ" kelimesi mücâleset (bir arada oturmak) ve mûmâşât (birlikte yürümek) ve kendi aralarında konuşmalar bile, bir kişinin diğerine ulaşması gibi ifadelerden daha umumî bir anlama sahiptir. Ayrıca bu kelimenin manasının içine ister bizzat kendisi isterse başkasıyla beraber olsun, bir kimsenin diğerini görmesi de dâhildir. Bu sebepten dolayı sahâbî tanımını "Nebî'ye (s.a.v.) mülâkî olan" diye yapmak, "Nebî'yi (s.a.v.) gören" diye yapmaktan daha evlâdır. Aksi takdirde Ümmü Mektûm gibi sahâbîliğinde hiç şüphe olmayan âmâlâr tarif dışında kalmış olur.⁵⁹

İbn Hacer ayrıca tarifte geçen kelimeler arasındaki cins, fasıl durumunu da teferruâtlı bir şekilde açıklamaktadır: Tarifte geçen "likâ" kelimesi cins, "mü'min olarak" ifadesi ise fasıl gibidir. Bu ifadenin kullanılması ile Resûlüllah'a kâfir olarak mülâkî olanlar tarif dışında kalır. Yine "O'na (s.a.v.)" ifadesi de ikinci bir fasıldır. Bu ifadenin kullanılmasıyla da Hz. Muhammed'den (s.a.v.) başka bir peygambere inanıp da Resûlüllah'a mülâkî olanlar tarif dışında kalır. Fakat O'nunla (s.a.v.) peygamber olarak gönderileceğine iman edip de karşılaşan, ama risâlet devrine yetişemeyenlerin (Varaka gibi) sahâbî tarifinden çıkarılıp çıkarılmayacağı konusu tartışmalıdır. Yine tarifteki "İslam üzere vefat eden" ifadesi de üçüncü fasıldır. Bunun kullanılmasıyla da mü'min olarak Resûlüllah'a mülâkî olup, sonra irtidât eden ve bu haliyle ölen Ubeydullah İbn Cahş ve İbn Hatal gibiler tarif dışında kalır. Ayrıca o

⁵⁸ İbn Hacer, *Nüzhetü'n-nazar*, 141.

⁵⁹ İbn Hacer, *Nüzhetü'n-nazar*, 136.

tarifte kullandığı “araya irtidat devri girmiş olsa bile” ve “sahih olan görüşe göre” ifadeleriyle de nelere işaret ettiğini ayrıca açıklamıştır.⁶⁰ Hem tarifinde kullandığı kelimeleri seçmedeki amacını hem de beş tümele göre durumlarını belirtmiştir. Böylelikle tarifi içine giren hususları tam ifade etmesini ve diğerlerini ise hariçte bırakmasını sağlamaya çalışmıştır.

İstilahların tanımında dikkat edilmesi gereken önemli bir husus da yapılan tanımlarda tutarlı olunmasıdır. İbn Hacer daha önceki âlimlerin tanımına bu açılarından da zaman zaman itiraz etmektedir. Sika râvîlerin rivâyetlerindeki ziyâdelerin durumunu anlattığı bölüm bu açıdan güzel bir örnek teşkil etmektedir. Böyle bir ziyâdenin ayrıntıya gitmeksizin, mutlak olarak kabul edileceği ile ilgili görüşün, ehl-i hadis ve fıkıhçıların çoğunluğu arasında meşhur olduğuna işaret ettikten sonra bunun tenkidine geçmektedir:

“Çünkü hadisçiler sahih hadisi tarif ederken, şâzz olmamasını da şart koşmaktadırlar. Şâzz hadisi de güvenilir bir râvînin kendinden daha güvenilir bir râvîye muhâlefeti olarak tarif etmektedirler. Bu itibarla konunun ayrıntısına girmeksizin mutlak surette ziyâdeyi makbul saymak doğru olmamalıdır. Yoksa sahih bir hadisi red etmek veya şâzz olan bir hadisi kabul etmek gibi durumlar ortaya çıkabilir. Sahîh ve hasen hadisin tarifinde bu şartı ileri sürüp de ziyâdenin kabulünde bu şarttan gafil olmak gerçekten acâib bir durumdur.”⁶¹

İbn Hacer, örneklerde de görüldüğü üzere, hadis ilminde kullanılan istihlaları Mantık'ta zikredilen şekilde tanımlamaya çalışmaktadır. Kendinden önceki yapılmış tanımları değerlendirirken de bu hususa dikkat çekmektedir. Nitekim bazı istihlaların tanımını yaparken hangi kelimenin cins, hangisinin fasıl olduğuna ayrıca dikkat çekmesi bunun

⁶⁰ İbn Hacer, *Nüzhetü'n-nazar*, 137.

⁶¹ İbn Hacer, *Nüzhetü'n-nazar*, 81.

önemli göstergelerindendir. Kısaca Mantık ilminde ifade edilen tanımın tam olması ilkesine, mümkün merteye uygun olacak şekilde tanım yapmaya çalışmıştır.

Sonuç

Tercüme faaliyetleri neticesinde İslam Dünyasının tanıdığı Mantık ilmi, Fârâbî ve İbn-i Sînâ'dan sonra, İslâmî ilimler üzerinde etkili olmaya başlamıştır. Özellikle Gazzâlî ile birlikte başta Usûl-u fıkıh olmak üzere diğer usûl ilimlerinde de kullanılmaya başlanmıştır. Dînî ilimlerin çoğunda doğrudan veya dolaylı bir şekilde bu etkiyi görmek mümkündür. Özellikle usûl ilimlerinin müstakil birer bilim dalı haline gelmelerinde ve usullerin belli bir düzen içinde ortaya konulmasında -ilk zamanlar daha az ve kısıtlı olmakla beraber- katkısı olmuştur.

Mantık ilminin bütün ilimler için bir giriş kabul edilmesiyle bu etki daha da ortaya çıkmıştır. Özellikle her iki ilim dalına da hâkim olanların eserlerinde bu durum daha açık bir şekilde görülmektedir. Hadis usulü alanındaki meşhur eserlerden biri olarak kabul edilen İbn Hacer'in *Nüzhetü'n-nazar*'ına bu açıdan bakıldığında Mantık'ın etkilerini görmek mümkündür. Birçok İslami ilim dalında eser vermiş bulunan İbn Hacer, özellikle Fıkıh Usûlü ve Arap Dili eserleri vasıtasıyla Mantık'la iştiğal etmiştir. Bu durumun tesirlerini Hadis Usûlü ile ilgili bu eserinde de görmek mümkündür.

İbnü's-Salâh'ın *Ulûmu'l-hadis*ini temel alarak eserini telif eden İbn Hacer, Hadis Usûlü konularını ilk defa olarak kendisinin ortaya koyduğu yeni bir tertiple sıralamıştır. Günümüz araştırmacılarının da özellikle belirttiği üzere bu tertip, günümüz ilim anlayışına son derece uygundur. Bu tertibin yapılmasında Mantık'tan istifade edildiği ise açıktır. Sistem kuran filozofların da ifade ettiği üzere, en genel kavram yeni bir sistem kurmak için önem arz etmektedir. İbn Hacer, hadis usûlünde kullanılan kavramların içerisinde en şümüllü olması bakımından, konuların sıralanışında "haber" kavramını ilk sıraya yerleştirmiştir.

Mantık eserlerinin girişlerinde üzerinde durulan önemli diğer bir konu da kavramlar arası ilişkilere dir. İbn Hacer'in eseri bu açıdan incelendiğinde de birçok örnek bulmak mümkündür. Bunlardan bazılarında İbn Hacer açıkça işaret etmiş, bazı konuları bu ilişkiler üzerinden açıklamıştır. Haber-hadis, mütevâtir-meşhur haber arasındaki ilişki gibi.

Mantık'ın en önemli konularından biri de tanımdır. Hadis ilmi aynı zamanda ıstılahlar ilmi olması bakımından çok fazla terime sahiptir.

Özellikle tanımın tam olması özelliğine ve beş tümele göre yapılmasına dikkat edildiği görülmektedir. Nitekim bunlardan bazılarını İbn Hacer açıkça da ifade etmekte, bazı tanımlarda hangi kelimenin cins, hangisinin fasıl olduğuna işaret etmektedir.

İbn Hacer kendi dönemindeki diğer dini ilimler başta olmak üzere hepsinden istifade ettiği gibi, tercüme vasıtasıyla İslam âleminin tanıştığı özellikle Mantık ilminden de yararlanmışır. Onun eserlerinde bu yönünü de dikkatlerden uzak tutmamak gerekmektedir. Hadis ilminin hicrî IX. asırdaki dinamizminde bu hususun da etkisi göz ardı edilmemelidir.

Mantık ilminin, hadis usulüne kısaca yukarıda ifade edilen hususlar başta olmak üzere başka konularda da etkili olduğu görülmektedir. Bu etkinin teferruatlı olarak incelenmesi ise daha geniş araştırmaların konusudur. Mantık ilminin, özellikle usûldeki konuların ortaya konulmasında kullanılan ifade tarzlarına da etkisi olmuştur. İbn Hacer'in hadis usulünü sistemleştirmesinde bu etkiyi görmek mümkündür. Burada şuna da işaret etmek gerekir ki, bu etki terimlerin esastan tanımlarını değiştirmemiştir. Daha ziyade tanımların nasıl ve hangi esaslara göre yapılması gerektiği hususunda daha çok etkili olmuş ve tanımların belli bir düzen içinde yapılması neticesini doğurmuştur.

Kaynakça

- Ali el-Kârî, Ebü'l-Hasen Nûrüddîn. *Şerhu şerhu Nuḥbeti'l-fiker*. Thk. Muhammed Nizâr Temîm. Beyrût: Şirketi Dâru'l-Erkâm, 1415/1994.
- Arslan, Ali. "Mukaddimetü İbni's-Salâh İsimli Eser Üzerine Yapılan Çalışmalar". *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi* 6/5 (2017): 2459-2474.
- Bolay, M. Naci. "Beş Küllî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 5: 545-546. Ankara: TDV Yayınları, 1992.
- Çapak, İbrahim. "Kavram Mantığı". *Mantık*. Ed. İsmail Köz - Ali Çetin. 73-114. Ankara: Grafiker Yayınları, 2016.
- Demirci, Ahmet. "Hadis Usulünde Mantıkî Unsurlar", *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2 (1985): 99-138.
- Durusoy, Ali. "İbn Sînâ". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 20: 322-331. Ankara: TDV Yayınları, 1999.
- Ebherî, Esîrüddîn el-Mufaddal b. Ömer es-Semerkindî. *İsâğüçî*. Trc. Ferruh Özpilavcı. İstanbul: Litera Yayıncılık, 2017.

- Emiroğlu, İbrahim. *Ana Hatlarıyla Klasik Mantık*. Bursa: Asa Kitabevi, 1999.
- Ertürk, Mustafa. "Muhaddislerin Felsefî İlimlere Bakışları ve Filozof Muhaddisler (Hadis İliminde Yeni Bir Kavram Denemesi)". *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 16 (2017): 59-84.
- Gazzâlî, Ebu'l-Hâmid Muhammed b. Muhammed. *el-Müstasfâ min 'ilmi'l-uşûl*. Thk. Hamza b. Züheyr Hâfız. 4 Cilt. el-Medînetü'l-Münevvere: y.y., 1413/1993.
- Hasırcı, Nazım. "İbn Teymiyye'nin Mantık Eleştirisi". *Uluslararası 13. Yüzyılda Felsefe Sempozyumu Bildirileri*. Ed. Murat Demirkol - M. Enes Kala. 132-149. Ankara: Yıldırım Beyazıt Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Yayınları: 1, 2014.
- İbn Hacer el-Askalânî. *Nüzhetü'n-nazar fî tavzîhi Nuḥbeti'l-fiker*. Thk. Abdullah b. Dayfullah. Riyâd: Matbaat-ü sefir, 1429/2008.
- İbnü'l-Hanbelî, Ebû Abdillâh Radiyyüddîn (Şemsüddîn) Muhammed b. İbrâhîm. *Kafoü'l-eser fî şafvi 'ulûmi'l-eser*. Nşr. Abdülfettah Ebû Gudde. Haleb: Mektebetü'l-matbûâtî'l-İslâmiyye, 1408.
- İbn Hazm, Ebû Muhammed Ali b. Ahmed. *et-Takrîb li-ḥaddi'l-mantık*. Trc. İbrahim Çapak. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2018.
- İbnü'n-Nefîs, Ebü'l-Hasen Alâüddîn Alî b. Ebi'l-Hazm. *el-Muḥtasar fî 'ilmi uşûli'l-ḥadîs*. Thk. Ammâr et-Tâlibî. Katar: y.y., 1418/1997.
- İbn Sînâ, Ebu Ali el-Hüseyin b. Abdullah. *Kitâbu'ş-Şifâ Mantığa Giriş*. Trc. Ömer Türker. İstanbul: Litera Yayıncılık, 2013.
- Kazan, Tahsin. *İbn Hacer'in Hadis Usûlüne Getirdiği Yenilikler*. İstanbul: Gelenek Yayıncılık, 2018.
- Kazvinî, Ebü'l-Hasen Necmüddîn Debîrân Ali b. Ömer b. Ali el-Kâtibî. *er-Risâletü'ş-Şemsiyye fi'l-kavâ'idi'l-mantıkıyye*. Trc. Ferruh Özpılavcı. İstanbul: Litera Yayıncılık, 2017.
- Keklik, Nihat. *İslam Mantık Tarihi ve Fârâbî Mantığı*. 2 Cilt. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1969.
- Koca, Ferhat. "el-Muhtasar". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 31: 67-70. Ankara: TDV Yayınları, 2006.
- Koçyiğit, Talât. *Hadis İstılahları Hakkında Nuḥbeti'l-fiker Şerhi (Nüzhetü'n-nazar fî tavzîhi Nuḥbeti'l-fiker)*. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1971.
- Öner, Necati. *Klasik Mantık*. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1986.

- Özafşar, Mehmet Emin. "Hadis İlminde Alan Evrilmesi". *İslâmiyât* 4 (2003): 105-120.
- Özlem, Doğan. *Mantık*. İstanbul: Notos Kitap Yayınevi, 2016.
- Özpilavcı, Ferruh. "Dâvûd-i Karsî'nin Şerhu Îsâgûcî Adlı Eserinin Eleştirmeli Metin Neşri ve Değerlendirmesi". *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 21/3 (Aralık 2017): 2009-2068.
- Öztürk, Betül Şimşek. *İbn Hacer El-Askalânî'nin (ö. 852/1449) Hadis Usûlcülüğü*. Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, 2007.
- Sehâvî, Şemsüddîn Muhammed b. Abdirrahman. *el-Cevâhîr ve'd-dürer fî tercemeti şeyhi'l-İslâm İbn Hacer*. Nşr. Hâmid Abdülmecîd - Tâhâ ez-Zeynî. 2 Cilt. Kahire: y.y., 1406/1986.
- Şenol, Elif. *İbnü'n-Nefîs'in el-Muhtasar fî İlm-i Usûli'l-Hadisi'n-Nebevî Adlı Eseri*. Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi, 2019.
- Tâceddin es-Sübkî, Ebû Nasr Abdülvehhâb b. Alî b. Abdilkâfî. *Ref'û'l-hâcib 'an Muhtaşarı İbni'l-Hâcib*. Nşr. Ali Muhammed Muavvaz - Âdil Ahmed Abdülmevcûd. 4 Cilt. Beyrut: Âlemü'l-kütüb, 1419/1999.
- Ülken, Hilmi Ziya. *Mantık Tarihi*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1942.
- Yücel, Ahmet. *Hadis Tarihi*. İstanbul: İfav, 2013.